

AHMED CEVDET PAŞA'NIN ÖNERDİĞİ YENİ BİR TAKVİM¹

REMZİ DEMİR - YAVUZ UNAT

Bu makalemizde, önde gelen tarihçilerimizden ve devlet adamlarımızdan Ahmed Cevdet Paşa'nın *Takvîmü'l-Edvâr* adlı eserini tanıtarak, bu eserde önerilen ve şemsi seneye dayanan yeni takvimin Türk astronomi tarihindeki yerini ve önemini göstermeye çalışacağız.

I

Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), bugün Bulgaristan'ın sınırları içinde kalan Lofça'da doğmuş ve Arabi ilimlere ilişkin ilk derslerini memleketinde aldıktan sonra, 1839 yılı başlarında daha geniş bir öğrenim görmek amacıyla İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da bir yandan dönemin önemli bilginleri olan Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şâkir Efendi'nin nakli ilimlere ilişkin derslerini izlerken, diğer yandan da Miralay Nuri Bey ve Münecimbaşı Osman Sâbit Efendi'den aritmetik, cebir ve geometri gibi aklı ilimlere ilişkin dersler almıştır. Mantık ilmini konu edinen *Mi'yâr-ı Sedâd* (1876) ve bu bildirinin konusu olan *Takvîmü'l-Edvâr* incelendiğinde, Ahmed Cevdet Paşa'nın bilimsel donanımının oldukça derin ve kapsamlı olduğu ve tarih ilminin yanısıra birkaç aklı ilmi de içine aldığı derhal anlaşılmaktadır.

1844 yılında Rumeli Kazaskerliği'ne bağlı Premedi kazası kadılığı ile devlet hizmetine giren Ahmed Cevdet Paşa, Meclis-i Maârif üyeliği, Dârü'l-Muallimîn müdürlüğü, Dârü'l-Fünûn'da okutulacak kitapların hazırlanması maksadıyla 18 Temmuz 1851 yılında kurulan ve ilk Türk akademisi olarak görülen Encümen-i Dâniş üyeliği, vakanüvislik, Halep valiliği ve adliye nazırlığı gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1890'da memuriyet hayatından çekilerek ilmî çalışmalarına dönmüş ve 1895 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

¹ Bu makale, 2-6 Eylül 1996 tarihleri arasında, Boğaziçi Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi tarafından İstanbul'da düzenlenmiş olan "X. Ulusal Astronomi Kongresi"nde bildirisi olarak sunulmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa'nın kaleme almış olduğu eserlerin büyük bir kısmı tarih ve dil konularıyla ilgilidir ve bunlardan en önemli olanları Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) Vakay-i Hayriyye'ye (1825) kadar Osmanlı Devleti'nin tarihini anlatan ve 12 ciltten oluşan *Târih-i Cevdet*, vakanüvisliği zamanında (1855-1865) önemli olaylara ilişkin tutmuş olduğu notlardan oluşan *Tezâkir-i Cevdet*, 1839-1876 yılları arasındaki siyasi olayları konu edinen *Ma'ruzât*, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* ile *Medhal-i Kavâid*, *Kavâid-i Osmâniyye*, *Belâgât-ı Osmâniyye ve Âdâb-ı Sedâd fi İlmi'l-Âdâb*'dir; ayrıca Ahmed Cevdet Paşa başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanan ve ilk medenî kanunumuz olan *Mecell-i Ahkâm-ı Adliyye* de Osmanlı hukuk tarihinin çok değerli belgelerinden biridir.

II

Makalemizin konusu olan *Takvîmü'l-Edvâr* ise, küçük bir yapıt olup (I. baskısı elli üç sayfadır), belirleyebildiğimiz kadarıyla 1870 ve 1882 yıllarında iki kez basılmıştır. Ebu'z-Ziyâ tarafından hazırlanan ikinci baskıya yeni bir takvim oluşturmak için kurulan komisyonun gerekçeli kararı ile buna ilişkin 1871 tarihli ferman da eklenmiştir; ayrıca genişletilmiş olan bu ikinci baskıda (II. baskısı seksen sayfadır), Ebu'z-Ziyâ'nın çok sayıda dipnot düştüğü görülmektedir.

Türk astronomi tarihindeki ve Türk maliye tarihindeki yerinin ve öneminin belirlenebilmesi için, bu yapıt, 1996 yılında, Remzi Demir ve Yavuz Unat tarafından sadeleştirilerek yeniden yayımlanmıştır².

Ahmed Cevdet Paşa, *Takvîmü'l-Edvâr*'ın yazılış gerekçesini *Tezâkir*'inde ayrıntılı olarak bildirmiştir³. Buna göre, Âli Paşa zamanında, Fransa'da kullanılmakta olan uzunluk ve ağırlık ölçütlerinin Osmanlı ülkelerinde de kullanılması Devlet Şura'sında müzâkere edilirken, takvim sorunu da gündeme getirilmiş ve yapılan tartışmalar sonucunda şemsî senenin tercih edilmesi uygun görülmüştür, ancak maliye tarafından kullanılmakta olan şemsî senenin, geleneksel kamerî seneye uygun bir biçimde uzlaştırılmadığı görülünce, Hicrî Takvim'i bırakmaksızın yeni bir şemsî senenin oluşturulup oluşturulamayacağı araştırılmış ve bu arada Ahmed Cevdet Paşa'nın da görüşü sorulmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, sorunu inceledikten sonra, en uygun tak-

² Ahmed Cevdet Paşa, *Takvîmü'l-Edvâr (Takvimler)*, Hazırlayanlar: Remzi Demir ve Yavuz Unat, Ankara 1996. Bu makaledeki alıntılarda, bu sadeleştirme kullanılacaktır.

³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Cilt 4, Ankara 1986, s. 109-110.

vimin şemsî ve hicrî sene esasına dayanması gerektiğine karar vererek, inceleme sonuçlarını *Takvîmü'l-Edvâr* adlı yapıtıyla ilgililere duyurmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, *Takvîmü'l-Edvâr*'ın yazılış gerekçelerinden birisi de, yeni bir şemsî sene düzenlenmediği takdirde, "siviş senesi'nin yaklaşması nedeniyle mâlî senemizin alışlageldiği biçimde düzeltilmesinin gerekli olduğu konusunda uyarıda bulunmaktır. Çünkü bugüne değin, mâlî senenin ayları şemsî ve seneleri ise kamerî olduğundan, her otuz üç senede bir sene atlanarak düzeltme yoluna gidilmiş ve buna maliyeciler tarafından "siviş senesi" denilmiştir. Meselâ Sultan Abdülmecid Hân'ın cülûsu siviş senesine rastlamış ve o dönemde bir sene atlanmıştır. 1288 (1871-1872) senesi de siviş senesi olacağından bu yolla düzeltilmesi gerekmektedir⁴.

Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa, Türkçe'ye karşı da çok duyarlıdır ve *Takvîmü'l-Edvâr*'ı Türkçe yazarak Türk dilinin bilim dili olamayacağını savunanların yanıldığını da göstermek istemektedir. Bu konuda *Tezâkir*'de şunları söylemiştir:

"Binâen-aleyh bir sene-i şemsiyye-i hicriyye itihâzının mü-nâsib olacağına dâir lisanımızda zebân-zed olan ta'birât ile herkesin anlayacağı sûrette bir risâle yazıp *Takvîmü'l-Edvâr* tesmiye ettim ve lisân-ı türki ilim lisânı olamaz diyenlere lisânımızın her şeye kabil olduğunu ve bu lisân ile her fenden güzel eserler yazılabileceğini tasdik ettirdim"⁵.

III

Takvîmü'l-Edvâr bir metin ile bir ekten oluşmuştur; metinde, İslâmiyetten önce ve sonra muhtelif milletler tarafından kullanılmış olan takvimler ayrıntılı bir biçimde tanıtılmış ve bunlar arasında gerçeğe en yakın ve astronomi bilimine en uygun takvimin, Selçuklu Sultanı Celâleddin Melikşah döneminde, Ömer Hayyâm'ın başkanlığını yürüttüğü bir bilginler kurulunca düzenlenmiş olan Celâlî Takvimi olduğu sonucuna varılmıştır; öyleyse Osmanlı maliyesinde karşılaşılan sorunları çözebilmek için şemsî seneye göre düzenlenen Celâlî Takvimi kullanılmalı, fakat takvim başlangıcı, Celâlî Takvimi'nin kullanılmaya başlandığı sene (15 Mart 1079) değil, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği sene (20 Eylül 622) olma-

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 110.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 110.

lıdır, çünkü geleneksel kamerî takvimin başlangıcı da hicret senesidir. Metnin arkasında bulunan ekte ise, Batlamyus'un Yermerkezli gök sistemi ile Kopernik'in Güneşmerkezli gök sistemi tanıtılmış ve sistem farklılığının, takvim hesabını etkilemeyeceğine temas edilmiştir. Aslında Ahmed Cevdet Paşa'nın,

"Gördüğü şeylerde (meşhûdât) böyle ihtilâfa düşen insanın, düşündüğü şeylerde (makûlât) ne kadar ihtilafa düşeceği biraz düşünmekle anlaşılır. İşte bunun içindir ki hikemî konuların çoğunda akıl sahiplerinin görüşleri birbirlerine karşıt, bir adamın bir zamandaki görüşü, diğer zamandaki görüşüne ters olur. Her fende bu gibi ihtilâflar çoktur. Fakat açıklandığı üzere, eski ve yeni astronomi ihtilâfının zic ve takvim ilmi hesaplarına tesiri yoktur. Zira devreden gerek Güneş olsun ve gerekse Yer olsun, iki durumda dahi günlük hareketin miktarı birdir. Şu kadar ki Güneş'in bir günlük dolanımı denilecek yerde, Güneş'in etrafında Yer'in bir günlük dolanımı denilmesi lâzım gelip, gerçek durum malum olduktan sonra, böyle bazı ibârelerin değiştirilmesiyle, ibâreler arasındaki ihtilâfın düzeltilmesi kolay bir şey olduğundan, yukarıda görülen zic ve takvim meselelerinin yeni astronomi hükümlerine zıt düşmeyeceği açık bir şeydir"⁶.

diyerek eski ve yeni astronomi sistemleri arasındaki farkın, zic ve takvim hesabını etkilemeyeceğini bildirmek mecburiyetinde kalışı çok ilginçtir. Çünkü bu yaklaşım, Osmanlı bilginler topluluğunun, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bile, Güneşmerkezli Kopernik sistemine kuşkuyla baktıklarını düşündürmektedir.

IV

Şimdi *Takvîmü'l-Edvâr*'ı biraz daha yakından tanıyalım. Ahmed Cevdet Paşa, yapıtının başlarında, eski milletlerden Nabatiler ile Keldânilerin takvim konusundaki çalışmalarını, muhtelif İslâmî kaynaklara dayanarak tanıttıktan sonra, takvim hesaplarının kuramsal yönünü anlatmaya girişir. Sene ve ayların kolayca gözlemlenebilen Güneş ve Ay'ın dolanımlarına göre belirlendiğini söyleyerek, şemsî sene, kamerî sene, şemsî ay, kamerî ay gibi terim-

⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Takvîmü'l-Edvâr*, s. 87-88.

leri tanımlar ve bir şemsî sene (365 1/4 gün) ile bir kamerî sene (354 1/3 gün) arasındaki fark yaklaşık 11 gün olduğundan, 65 şemsî senenin 67 kamerî seneye eşit olduğunu belirtir⁷. Gerek şemsî ve gerekse kamerî olsun, sene ve ayların hakikî ve ıstulâhî olmak üzere iki kısma ayrıldığını, şayet Güneş ve Ay'ın dolanımına itibar olunursa, senelerin ve ayların hakikî, günlerin sayısına itibar olunursa, ıstulâhî olacağını söyler⁸, daha sonra da bir takvim için gerekli olan diğer kuramsal bilgileri verir. Burada oldukça ayrıntıya indiği görülür.

Kuramsal bilgileri düzenli bir biçimde aktardıktan sonra, Ahmed Cevdet Paşa, muhtelif dönemlerde muhtelif milletler tarafından kullanılmış olan takvimleri tanıtmaya başlar ve İbrânî, Eski Fars, Eski Yunan, Rûmî, Kıptî ve Frenk takvimlerinin ilkeleri ve gelişim süreçleri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bu tarihi değerlendirme göz önünde bulundurularak, takvimlerin hakikî sene ve aylara göre düzenlenmesi gerektiği, günlerin sayısına göre düzenlenmiş olan takvimlerin yanlışlardan kurtarılmasının olanaksız olduğu sonucuna ulaşılır⁹.

Burada, Ahmed Cevdet Paşa'nın modern bir yaklaşım içerisinde olduğu ve önündeki sorunun çözümünü ararken, tarihi perspektifin sağlayacağı olanaklardan yararlanma yoluna gittiği görülür. Mükemmel bir takvimin ilkelerini belirlerken, tarih boyunca tasarlanmış ve kullanılmış olan takvimlerin verimliliğinden ilham alma yoluna gitmesinin en önemli nedeni, kuşkusuz, iyi bir tarihçi olmasıdır.

Daha sonra Ahmed Cevdet Paşa, Müslümanlar tarafından bugün de kullanılmakta olan kamerî ve hicrî takvimi, tarihsel ve kuramsal açıdan tanıtır; kamerî sene ve aylara dayalı olan takvimlerin mâlî yönden bir takım sakıncalar doğurduğunu belirterek, Abbasîler döneminde yaşanan sıkıntıları hatırlar. Ona göre, bilimlerin tanınması ve yayılması için önemli girişimlerde bulunan Abbasî halifeleri, başlangıçta kamerî seneyi benimseyerek, şemsî senelerin hesabını tutmamışlardı. Masraflar kamerî seneye göre yapılırken, araziden alınan öşür ve haraç gibi gelirler, doğal olarak, şemsî seneye göre toplandığından, yaklaşık her otuz senede bir senelik masraf karşılıksız kalıyordu. Bu yüzden Hicrî 363 (Milâdî 973-974) yılında halife olan Tâyi'ullah (929-1003) döneminde hazineye bir tek akçe kalmadığı halde, masraf kapı-

⁷ Ahmed Cevdet Paşa, s. 36.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa, s. 37.

⁹ Ahmed Cevdet Paşa, s. 63.

larının kapanmadığı görülünce, bu dengesizliğin giderilmesi için Halife, alimlere ve fakihlere danışmış ve sonuçta kebise itibarının gerekli olduğu anlaşılmıştır, her ne kadar dinî işlerde aylarca kebise itibarı yasak ise de, devlet işlerini yoluna sokmak için kaba ve yaklaşık bir hesapla her 31 kamerî sene, 30 şemsî seneye eşlenmiştir¹⁰.

Sonra bu sorun, Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde kapsamlı bir biçimde ele alındığında, şemsî seneye dayalı yeni bir takvim düzenlenmenin daha uygun olduğu görülmüştür. Hicrî 465 (Milâdî 1072-1073) tarihinde Selçuklu tahtına oturan Celâleddin Melikşah'ın (1055-1092) meşhur veziri Nizâmülmülk (1018-1092), Hicrî 467 (Milâdî 1074-1075) senesinde dönemin önde gelen astronomlarını toplayarak takvim sorununu görüşmüş ve bu görüşmenin sonucunda, Güneş'in Koç burcuna girdiği gün, "Nevrûz" (yani *yenigün*) ve Hicrî 468 (Milâdî 1075-1076) senesi nevruzu ise yeni takvimin başlangıcı olarak benimsenmiştir. Ancak takvimin diğer ilkelerinin belirlenebilmesi düzenli gözlemlerin yapılmasını gerektirdiği için, bir kurul oluşturularak başına meşhur bilginlerden ve şairlerden Ömer Hayyâm getirilmiş ve yapılan gözlemlerin ardından Hicrî 471 (Milâdî 1079) senesi Ramazan ayının onuncu gününden itibaren geçerli olmak üzere yeni bir şemsî takvim icat edilip, Celâleddin Melikşâh'ın adına ithafen "Celâlî Takvimi" diye adlandırılmıştır¹¹.

Seneleri hakikî ve şemsî olan bu takvimin ilk üç senesi 365 gün ve dördüncü senesi ise (yani kebise senesi ise) 366 gün olarak kabul edilmiş, fakat 130 senede oluşan bir günlük farkı yedirmek için, her yedinci kebise, beşinci seneye ertelenmiştir; böylece 130 senede oluşan 32 kebise, 31 kebiseye düşürülmüş olmaktadır. Celâlî Takvimi'nin aylarına gelince, Ahmed Cevdet Paşa'nın da bildirdiği gibi, bunlar, hakikî ve şemsî olabilecekleri gibi, ıslâhî ve şemsî de olabilirler¹².

Osmanlı mâliyecileri de, Abbâsîler döneminde olduğu gibi, kamerî sene ile şemsî sene farkından kaynaklanan sıkıntıları yaşamamak ve gelir-gider dengesini sağlayarak hazinenin açık vermesini engellemek maksadıyla, Suriye'de kullanılan ve Rûmî Takvim olarak tanınan şemsî takvimi kullanmaya başlamışlar, ama ne hikmetse, şemsî ayları şemsî senenin kısımları olarak benimseyecekleri yerde, kamerî senenin kısımları olarak benimsemiş-

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, s. 74.

¹¹ Ahmed Cevdet Paşa s. 75-76.

¹² Ahmed Cevdet Paşa, s. 76-77.

lerdir. Daha önceki çağlarda seneleri şemsî ayları ise kamerî olarak kabul edenler görülmüştü; Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, böyle bir kabul, arşını, ondan küçük olan endâzenin kısım ve kesirleri ile takdir ve tayin anlamına geleceği için makûl bir işmiş gibi görünse de, kesirlerin paydaları uyuşmadığından, hesap sırasında büyük bir güçlüğü doğmasına neden olmuştur. Ancak seneleri kamerî ve ayları ise şemsî olan bir takvimin kabulü, endâzeyi ondan büyük olan arşının kısım ve kesirleriyle takdir ve tayin anlamına geldiği için makul bir iş değildir ve bu nedenle geçmiş milletlerden hiçbirinde, Osmanlıların düşmüş oldukları bu hataya düşen ve böyle bir takvim tutan olmamıştır¹³.

Ahmed Cevdet Paşa, böyle tuhaf bir şemsî takvimin benimsenmesinden sonra, karşılaşılan sorunlara iki güzel örnek verir:

1) 1287 senesinin Mart'ı, Zilhicce'nin 21'ine tesadüf edeceğinden, yalnız 9 günü 1287'nin içinde kalacağı halde, diğer günleriyle ayları 1288 senesine gireceği için, meselâ 1287 senesi Nisan ayı denildiğinde, acaba 1287 senesinde giren Nisan ayı mı, yoksa 9 günü 1287'de kalıp, gerisi 1288'e giren senenin Nisan ayı mı kastedilmiş olacaktır? Anlaşılamaz.

2) 1255 senesinde olduğu gibi, 1288 senesinde de Mart ayı asla girmeyeceğinden, 1288 senesi Mart ayı diye yazılan senetin hiçbir hükmü olmayacaktır¹⁴.

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, bu gibi sorunların giderilebilmesi için Osmanlıların kullanmış oldukları Rûmî Takvim'in terkedilerek, yerine akıl ve hikmete daha uygun olan başka bir şemsî takvimin, yani Celâlî Takvimi'nin benimsenmesi gerekmektedir. Ancak XI. yüzyıldan beri Müslümanlar tarafından kullanılmakta olan bu takvimin sene ve aylarının nitelik ve niceliğine ilişkin özellikleri korunmalı, senebaşı ve takvim başlangıcı ise Osmanlı Devleti'nin gereksinimleri doğrultusunda değiştirilmelidir. Böylece ortaya çıkacak yeni şemsî takvimin ilkeleri şunlar olacaktır:

1) Seneleri hakikî olmalıdır. Ayları ise hakikî veya istilâhî olabilir.

2) Senebaşı, Koç burcunun birinci derecesi olan İlkbahar ılımanı yerine, Terazi burcunun birinci derecesi olan Sonbahar ılımanı olmalıdır, çünkü hazinenin bir senelik gelir ve giderleri ancak sonbahara doğru anlaşılmaktadır.

¹³Ahmed Cevdet Paşa, s. 79-80.

¹⁴Ahmed Cevdet Paşa, s. 80.

3) Takvim başlangıcı, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği sene olmalıdır. Böylece geleneksel hicrî-kamerî takvimin başlangıcı ile yeni şemsî takvimin başlangıcı birleştirilmiş olacaktır. Ayrıca, Müneccimbaşı Tâhir Efendi'nin yapmış olduğu araştırmalar, hicret hadisesinin sonbahar ılımlına tesadüf ettiğini gösterdiği için, böyle bir kabul sonucunda senebaşı ile takvim başlangıcı da örtüşecektir.

V

Acaba Osmanlı maliyesinin gereksinimleri doğrultusunda tasarlanmış olan bu yeni hicrî ve şemsî takvimin âkıbeti ne olmuştur? Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de bildirdiğine göre, *Takvîmü'l-Edvâr*, konudan anlayanlarca takdir edilmiş olduğu halde, Mâliye Nezâreti'nce çok fazla önemsenmemiştir, oysa Hazine'de, Sultan Abdülmecid Hân'ın cülusunda maliye senesinin düzeltilmesi için çalışan, ketebeden yetişme muhasebeciler mevcuttur¹⁵.

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, 1087 (1676-1677) senesindeki *tedâhül*den, yani şemsî aylardan bir kısmının, içinde bulunulan kamerî senede, geriye kalan kısmının ise sonraki kamerî senede yer alması nedeniyle oluşan karışıklıktan gaflet olunarak yanlış senetler verildiği ve durumun anlaşılmasından sonra bunların düzeltildiği Hâzine tarafından kaydedildiği halde ve ayrıca 1288 (1871-1872) senesi *tedâhülü* de *Takvîmü'l-Edvâr* ile önceden bildirildiği halde, gerekli düzeltmeler yapılmamıştır. Ancak durum önde gelen bazı valiler tarafından Bâbiâlî'ye bildirilince ve defterlerin nasıl tutulacağı konusunda bilgi istenince, Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığı altında, Müneccimbaşı Tâhir Efendi, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye üyelerinden Vartan Bey, Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne hocalarından olup matematikteki derin bilgisiyle tanınmış Miralay Vidinli Tevfik Bey ve Rassâd Kombari ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye memurlarından Şehbazyan Efendi'den oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyonda *Takvîmü'l-Edvâr* ile Müneccimbaşı Tâhir Efendi tarafından düzenlenen zic cetvelleri, yani almanak tabloları göz önünde bulundurularak yapılan müzâkerelerin sonucunu kapsayan bir mazbata kaleme alınmış ve Sadaret'e takdim edilmiştir¹⁶. Bu mazbatada, maliyede eski şemsî takvimden kaynaklanan aksaklıkların giderilebilmesi için *Takvîmü'l-Edvâr*'da

¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 110.

¹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 111-112.

ayrıntılı bir biçimde tanıtılan hicrî ve şemsî takvimin kullanılmasının önerildiği görülmektedir¹⁷.

Ahmed Cevdet Paşa'nın söylediğine göre, bu mazbata uzun bir süre ortada dolaşıp durmuş ama kullanıma sokulmamıştır. Bir aralık İslâhât Komisyonu'na da uğramış olduğu halde, maaş indirimiyle ilgili olmadığı için hiçbir şey yapılamamıştır. Böylece yeni bir hicrî ve şemsî takvim düzenlenmediği gibi, Abbâsilerden miras alınan ve her otuz üç senede bir kere düzeltilen mâlî senemiz yanlış olarak yürümüş ve mâliyemizi mahvetmiştir¹⁸. Uzun bir süre sonra, Mekâtib-i Harbiyye Askerî Meclisi'nde, bu yeni takvimin ilmî ve fennî alanlarda kullanılması düşünülmüş ama bundan da bir sonuç çıkmamıştır.

VI

Bu makalede sunmuş olduğumuz bilgiler doğrultusunda, kısa bir süre içerisinde unutulmuş olan *Takvîmü'l-Edvâr* 'ın ve burada önerilen yeni hicrî ve şemsî takvimin Türk astronomi tarihinde ve dolayısıyla Türk bilim tarihinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Her ne kadar Mâliye Nezâreti tarafından uygulamaya sokulmamışsa da, yeni takvimin eskiden kullanılan şemsî ve kamerî takvimlere nisbetle ilmî ve mâlî yönden daha kullanışlı olduğu söylenebilir.

Türk astronomi tarihi açısından bakıldığında, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Takvîmü'l-Edvâr*'ının üç bakımdan önemli ve değerli olduğunu vurgulamamız gerekir:

1) *Takvîmü'l-Edvâr* 'da yeni hicrî ve şemsî takvim tanıtılmadan önce muhtelif milletlerin kullanmış oldukları takvimler ayrıntılı bir biçimde anlatılmış ve astronomi bilimi açısından üstün olan ve olmayan yönlerine temas edilerek ideal bir takvimin oluşturulabilmesi için gerekli olan ilkeler aydınlatılmaya çalışılmıştır. Esasen Müslüman astronomlar tarafından daha önceki çağlarda hazırlanmış olan orta ve büyük ölçekli ziclerde, gözlem tablolarının yanında, daha önce kullanılmış olan takvimlere ilişkin bilgiler de verilmiştir ve Ahmed Cevdet Paşa, yapıtını hazırlarken büyük bir olasılıkla bunlardan da yararlanmış olmalıdır; ancak *Takvîmü'l-Edvâr* sadece takvim konusuna tahsis edilmiş olduğu için, çok daha ayrıntıya inilmiş ve astronomların yanında, mesela maliye memurları gibi genel okuyucuların da konuyu kolay-

¹⁷ Mazbatanın tam metni için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 112-117.

¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s. 117.

lıkla anlayabilmeleri için gerekli olan bilgilerin verilmesine özen gösterilmiştir. Sorunun, tarihî bir yöntemle incelenmiş olması ilginçtir; böylece araştırma sonucunda ulaşılabilecek çözümün doğruluğu büyük ölçüde garantiye alınmış olmaktadır.

2) *Takvîmü'l-Edvâr*'da mâliyeciler tarafından kullanılan şemsî takvimden kaynaklanan sorunların çözülebilmesi için, Celâlî Takvimi'nden yararlanmanın daha doğru olacağı bildirilmektedir. Ancak burada önerilen takvimin senebaşı sonbahar ılımlı, takvim başlangıcı ise hicret senesidir.

Uzun bir suskunluk döneminden sonra, XIX. yüzyılın ikinci yarısında toplumsal gereksinimleri karşılamak için yeniden bilimden yararlanma yoluna gidilmesi, Türk Dünyası için önemli bir gelişmedir. Gerçi bu örnekte, bilimsel araştırmayı pragmatik kaygıların yönlendirmiş olduğu görülmektedir ama bunu büyük bir yanlışlık veya eksiklik olarak algılamamak gerekir; çünkü bilimi geliştiren kaygılardan birisi, kişisel merakı gidermek ise, diğeri de toplumsal gereksinimleri karşılamaktır ve bilim tarihini bu iki kaygı yönlendirmişken, birine olumlu ve diğere ise olumsuz değerler atfetmenin fazlaca bir yararı yoktur. Önemli olan bilimin yapılmasıdır; hangi kaygılarla yapıldığı sorunu, daha çok bilim felsefecilerini, bilim psikologlarını ve bilim sosyologlarını ilgilendiren ikincil bir sorundur. Bu nedenle, yeni bir takvim düzenlemek maksadıyla araştırmalara girilmesi, bilimin değerinin, eski günlerde olduğu gibi, yeniden takdir edilmeye başlandığının göstergelerinden birisi olarak görülmelidir.

Ancak, yukarıda söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, yeni hicrî ve şemsî takvim, yöneticiler tarafından uygulamaya konulmamıştır veya konulamamıştır; bu gösterge ise, bizi hükümlerimizde daha temkinli olmaya davet etmektedir. Bir ülkede bilimin değerini anlayanlar ve bilimsel bilgi üretiminin önemini kavrayanlar, uygulamada her zaman başarılı olamayabilirler.

3) *Takvîmü'l-Edvâr* 'ın burada hatırlatılması gereken diğer önemli bir yönü ise ilmî eserlerin Türk diliyle yazılabileceğini, Türkçe'nin böyle bir niyeti gerçekleştirmek için yeterli donanıma sahip olduğunu kanıtlamaya çalışmasıdır.